

DOI: <http://doi.org/10.32750/2023-0108>

УДК 334.72:(658.14+159.944)

JEL classification: G20, G23, G38, I38, M21

Краус Катерина Миколаївна

кандидат економічних наук, доцент, доцентка
Київський університет імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4910-8330
e-mail: k.kraus@kubg.edu.ua

Ігнатюк Анжела Іванівна

доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-9103-6943
e-mail: Ignatuk@knu.ua

Краус Наталія Миколаївна

доктор економічних наук, професор, професорка
Київський університет імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8610-3980
e-mail: n.kraus@kubg.edu.ua

ВETERАНСЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА БІЗНЕС В УКРАЇНІ: ІНСТИТУЦІЙНА, ФІНАНСОВА ТА ПРОЄКТНА СКЛАДОВА ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті описується інституціональні особливості становлення ветеранського підприємництва в період воєнного стану, вказано фінансові інструменти підтримки ветеранських бізнесів. Зазначено, що на практиці, щоб залучити ветеранів до підприємництва, надати допомогу суб'єктам ветеранського бізнесу, треба правильно зрозуміти ветеранське середовище, оцінити готовність ветеранів до підприємницької діяльності. Автори проаналізували програми «ВАРТО», «ВАРТО 2.0», «ВАРТО+ГО» в частині надання фінансової підтримки ветеранам та членам їх сімей з метою реалізації проєктів Українським ветеранським фондом. Порівняли характерні особливості реалізації цих програм та привели приклади вже вдало профінансованих проєктів у 2022 році. Автори представили основні детермінанти, які сприяють розвитку ветеранських бізнесів; вказали мотиви, які спонукають ветеранів до відкриття власних бізнесів; зазначили бар'єри, що мають місце на шляху до власної ветеранської справи; окреслили потреби ветеранів в частині покращення ветеранського підприємництва.

Вказано деякі напрями, які є пріоритетними в частині фінансування ветеранських ініціатив на 2023 рік, а саме: бізнес для енергоефективності (підтримка проєктів, спрямованих на посилення енергоефективності); підтримка українських громадських організацій (соціальний супровід ветеранів, підтримка дітей ветеранів, менторська підтримка підприємця, проєкти з безбар'єрності); підприємство у виробничих спеціальностях (стимулювання легалізації роботи працівників виробничих спеціальностей і перекваліфікації); підприємство для оборонно-промислового комплексу (технологічні розробки, пошиття військового одягу, виготовлення сухих пайків); підприємство ветеранське у ресторанній справі, видавничій справі; підтримка агропромислового комплексу (економіка сільського господарства та агропромислового комплексу). Колектив авторів в статті зазначає, що створенням ветеранського бізнесу в Україні, уряд переслідує мету стимулювати реєстрацію ФОП, легалізувати бізнес, збільшити суми податкових надходжень до державного бюджету, підсилити економіку України, збільшити кількість самозайнятих осіб та найманих співробітників, знизити безробіття та тіньову зайнятість.

У статті автори звертають увагу на те, що підтримка і розвиток ветеранських ініціатив та ветеранського бізнесу є одним із ключових пріоритетів діяльності Міністерства ветеранів. І в цьому питанні важливими є два аспекти – законодавчий та практичний. Законодавчий складник полягає в розробленні проєкту закону, в якому вперше закріплено низку понять та категорій. Практичні ініціативи стосуються впровадження гідних фінансових інструментів, що дали б можливість поштовху до розвитку

ветеранського бізнесу. Представлено гранти для ветеранів війни, що пропонувані грантовою програмою «Робота» на урядовому порталі Дія. Висловлено думку про те, що в післявоєнний період варто прискорити розвиток ветеранського, жіночого, молодіжного та соціального підприємництва в різних секторах національної економіки.

Ключові слова: ветеранське підприємництво, ветеранські бізнеси, фінансова підтримка, проєктна діяльність, грантова підтримка, інституційна підтримка.

ВСТУП

Ветеранська підприємницька діяльність в умовах воєнного стану є ефективним інструментом соціальної реабілітації ветеранів, який позитивно сприяє “поверненню” до цивільного життя і покращує економіку нашої країни загалом. Саме завдяки таким якостям ветеранів, як набута за час бойових дій самодисципліна, довіра один до одного, активна життєва позиція – з’являються перспективи створення власного ветеранського бізнесу. Український ветеранський фонд у жовтні 2022 року вже запустив програму з підтримки ветеранського бізнесу. Проведено два конкурси мікрофінансування, 53 переможці отримали гранти на суму від 500 тис грн до 1 млн грн [1].

Постановка проблеми. З початком нової фази війни росії проти України 24 лютого 2022 року, значення становлення ветеранського бізнесу та використання підприємницького потенціалу ветеранів для відродження економіки України повинно стати одним із ключових завдань державної ветеранської політики [2]. На підтримку ветеранських бізнесів створюються різноманітні недержавні інституції, коаліції, організації. Всі вони діють в більшій мірі за підтримки уряду та до їх складу входять безпосередньо українські ветерани, що дозволяє пришвидшити становлення ветеранського підприємництва в Україні. За останні кілька років активно вивчається досвід такого типу підприємництва в країнах, де були війни, збройні конфлікти та є досвід ініціативи українського ветеранського бізнесу для військових ЗСУ, що у відставці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчаючи питання ветеранського підприємництва в усіх можливих його аспектах, варто пам’ятати, що мова йтиме завжди про бізнес, як механізм соціалізації. Перш за все, на початкових етапах це буде торкатись бізнес-освіти і додаткових конкурентних переваг; менторства й готовності представників великого та середнього бізнесу до шефського супроводу ветеранів-підприємців; професійні об’єднання, їхні цілі, механізми роботи, значимість для самих ветеранів. Вагомий науковий доробок у дослідження систематизації процесів, розробки та реалізації ветеранської політики у сфері підтримки підприємництва, здійснили знані вчені, а саме: О. Авраменко, А. Ботті [3], Л. Гончаренко [4], І. Іщенко [5], Р. Корінець [4], К. Краус, Н. Краус [6], Б. Лапчук, О. Манжура [7], П. Маглікка [8], О. Марченка [9], В. Осецький [10], В. Фоменко, Д. Херолд [11], А. Шевченко, О. Штепа [12]. Серед представників влади не можна оминати увагою підтримку ініціативи ветеранського бізнесу від президента України В. Зеленського та його Офісу, прем’єр-міністра України Д. Шмигала та очільників відповідних відомств й міністерств. Проте наразі є потреба у представленні деяких інституційних особливостей, що мають місце в соціально-економічному середовищі України, аналізі дійсних результатів програм надання фінансової підтримки ветеранам та членам їх сімей для реалізації проєктів Українським ветеранським фондом.

Мета статті полягає у дослідженні інституціональних особливостей становлення та розвитку ветеранського підприємництва в Україні. З’ясування можливостей застосування існуючих інструментів підтримки ветеранського бізнесу в умовах воєнного стану. Наукове осмислення та опрацювання деяких перешкод, що стоять на шляху до власної справи і чинники, що сприяють розвитку ветеранського підприємництва. Аналіз

грантової підтримки для ветеранів війни запропонованої грантовою програмою «Робота» на урядовому порталі Дія й проектних ініціатив щодо надання фінансової підтримки ветеранам й членам їх сімей Українським ветеранським фондом.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

У проведеному дослідженні використано загальнонаукові методи, зокрема аналізу та синтезу, з метою з'ясування позитивних тенденцій для національної економіки від становлення ветеранського підприємництва в умовах воєнного стану в Україні. Метод наукового опису дав змогу викласти характерні риси інструментів та форм формування і розвитку ветеранського бізнесу. Аналіз ієрархій застосовувався для обґрунтування впливу започаткування ветеранського підприємництва на економічне зростання та відновлення макроекономічної стабільності в Україні. Використані в ході дослідження методи наукового узагальнення допомогли систематизувати одержані результати і на цій основі дійти висновків щодо розробки комплексу заходів ефективної підтримки бізнесів ветеранів та їх сімей у воєнний та повоєнний періоди.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Підтримка ветеранського бізнесу розглядається органами влади як один із інструментів реалізації Стратегії переходу військових від військової служби до цивільного життя, що розробляється Міністерством у справах ветеранів України. За попередніми підрахунками після перемоги кількість учасників бойових дій становитиме понад 3 млн. людей – близько 10% до загальної чисельності населення України. Тож і ветеранів-підприємців може стати більше в рази. В найближчій перспективі Міністерство у справах ветеранів України має на меті стати «хабом», який модеруватиме процес формування нової державної ветеранської політики. Захисники і Захисниці після переходу від військової кар'єри до цивільного життя мають отримати можливість стати Воїнами відновлення [4, с. 5]. Щоб залучити ветеранів до підприємництва, надати допомогу суб'єктам ветеранського підприємництва, треба правильно зрозуміти ветеранське середовище, оцінити готовність ветеранів до підприємницької діяльності [2].

З метою забезпечення підтримки ветеранів та членів сімей ветеранів, подальшої їх реадaptaції та реінтеграції до мирного життя через відповідні проекти відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 14 липня 2021 р. № 720 «Про утворення бюджетної установи «Український ветеранський фонд» у сфері управління Міністерства у справах ветеранів України була створена бюджетна установа «Український ветеранський фонд» [13]. Одним із основних завдань Фонду є сприяння соціальному захисту ветеранів та членів сімей ветеранів шляхом підтримки та реалізації проектів, спрямованих на підтримку ведення підприємницької діяльності ветеранами і сприяння їх працевлаштуванню. Станом на травень 2023 року Український ветеранський фонд (УВФ) здійснив мікрофінансування на суму 3 млн 670 тис грн, підтримав 250 проектів, профінансував конкурсних програм на 38 млн грн.

Відповідно до Положення про Бюджетну установу «Український ветеранський фонд», затвердженого наказом Міністерства у справах ветеранів України № 263 від 20.12.2021 року, бюджетні кошти використовуються Фондом, в тому числі й для надання фінансової підтримки з метою реінтеграції ветеран та членів їхніх сімей до активного суспільного життя, забезпечення збереження і відновлення їх фізичного та психічного

здоров'я, а також для реалізації проєктів, які за результатами конкурсного відбору визначені переможцями та спрямовані на підтримку підприємницької діяльності ветеранів та сприяння їх працевлаштуванню [14]. Деякі програми, що реалізуються даним Фондом представлено в таблиці 1.

Разом з тим, за словами Генерального директора Директорату громадської ідентичності та ветеранського розвитку Міністерства у справах ветеранів України Максима Кушніра, для розвитку ветеранських підприємницьких ініціатив потребує затвердження «Стратегія розвитку підприємницьких ініціатив ветеранів війни період до 2030 року», яка наразі знаходиться на опрацюванні в Міністерстві. Здійснюються також напрацювання щодо запровадження ефективної програми задля підтримки та стимуляції розвитку ветеранського підприємництва на державному рівні на 3 етапах: під час воєнного часу, після та на етапі економічного розвитку, фокусуючись на напрям діяльності [15].

Проблеми та виклики з якими зіштовхуються сьогодні ветерани при бажанні відкрити власні бізнеси – це прогалини у знаннях, відсутність наставників, проблеми фінансування, доступ до капіталів, відсутність належної якісної інституційної підтримки, висока вартість оренди приміщень, землі та інших активів, відсутність пільгових умов для підприємців-початківців, бюрократія, перевірки, величезні штрафи, а також поточна економічна ситуація. Окрім того, більшість ветеранів російсько-української війни є людьми працездатного віку, а саме від 27 до 48 років, частка таких 68% від загальної кількості ветеранів. До повномасштабної війни росії проти України налічувалося 286 тис жінок зі статусом ветерана, включаючи членів родин загиблих та померлих ветеранів. Після закінчення бойових дій на території України, за оцінками експертів, кількість ветеранок буде набагато більшою. Тобто, є очевидною потреба у створенні умов для розвитку жіночого ветеранського підприємництва [2, с. 2–3, 5]. Деякі бар'єри, що стоять на шляху до власної справи та чинники, що сприяють розвитку ветеранських бізнесів представлено в таблиці 2.

З цих причин, підтримка і розвиток ветеранських ініціатив та ветеранського бізнесу є одним із ключових пріоритетів діяльності Міністерства ветеранів. І в цьому питанні важливими є два аспекти – законодавчий та практичний. Законодавчий складник полягає в розробленні проєкту закону, в якому вперше закріплено низку понять та категорій. Практичні ініціативи стосуються впровадження гідних фінансових інструментів, що дали б можливість поштовху до розвитку ветеранського бізнесу. Можна реалізувати задум становлення ветеранського підприємництва з рахунок синергії держави в особі уряду та бізнесу. Уряд зокрема робить акцент саме на ветеранському бізнесі в аграрній сфері та галузі АПК.

На сьогодні вже є низка практичних вдалих кейсів від Українського ветеранського фонду. Міністерство у справах ветеранів України системно займається питанням переходу військовослужбовців, що повернулись з фронту з фізичними ушкодженнями, з військової кар'єри на професійну цивільну з фокусом на функції, що інтегрують їх у кадрову структуру Міністерства оборони України, військові відомчі структури державних органів сектору безпеки. Цей перехід включає повний супровід, від власне набору на держслужбу, до повної інтеграції в роботу в структурі, з набуттям всіх необхідних компетенцій для виконання службових обов'язків по цивільній посаді.

Таблиця 1

Деякі програми надання фінансової підтримки ветеранам та членам їх сімей для реалізації проєктів Українським ветеранським фондом (згруповано авторами на основі джерела [14])

<i>Програма</i>	<i>Розмір фінансування</i>	<i>Характерні особливості реалізації програми</i>	<i>Приклади проєктів, що профінансувалися</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Програма «ВАРТО»	Мінімальна запитувана сума на проєкт – 500 тис грн. Максимальна запитувана сума на проєкт – 1 млн грн	Фінансування бізнесу ветеранів та членам родин загиблих проходило на конкурсній основі.	«Модернізація виробництва хлібобулочних виробів з метою збільшення потужностей підприємства», Дитячий розважальний інтерактивно-пізнавальний парк «Земля драконів», Реанімаційні заходи Видавництва «Пропала грамота», Відновлення логістики та виїзної і ярмарочної торгівлі після релокації, Оновлення матеріально-технічної бази «Строкатих Єнотів», Відкриття піцерії по франшизі Pizza BRO, яка заснована ветеранами російсько-української війни, ТОВ «КЛІН ШОТ 1», Виготовлення засобів для чищення зброї, Започаткування виробництва натурального екологічно чистого меду і корисних бджолопродуктів ветеранського бізнесу «Азовські бджілки».
Програма «ВАРТО 2.0»	Ветерани, а також родини полеглих чи померлих захисників і захисниць могли отримати від 500 тис до 1 млн гривень на розвиток власної справи.	Подати заяви могли бійці, які мають статус учасника бойових дій, їх найближчі родичі (матері, батьки, дружини, чоловіки, діти), родини героїв Небесної сотні. Гроші можна було використати на придбання обладнання чи товарів для ведення бізнесу. Для отримання мікрогранту заявник повинен був бути ФОПом.	Створення камери глибокої заморозки ягідної продукції ФГ «ФАМА», Розширення виробництва обсмажки кави та випуск нових продуктів в індивідуальному пакуванні у форматі дріп пакетів, Релокація ветеранського бізнесу: відновлення роботи кав'ярні Veterano Coffee Маріуполь у м. Черкаси, Безпечний та кваліфікований розбір будівельних завалів. Відбудуємо Україну, Впровадження закладу громадського харчування «Їдальня Цитрус», Перетворення авторської майстерні на арт-резиденцію для популяризації гончарства як народного ремесла; створення осередку по відновленню традиційної кераміки Київщини, Проєкт реінтеграції ветеранів та членів їх сімей «ПІДТРИМКА», Цех із пошиву етно- та термоодягу, військової форми, іншого трикотажу «Вишиваночка», Психологічний хаб «Танто».

Поряд з цим, низкою інституцій реалізуються проєкти, за підтримки уряду, в частині відновлення ментального здоров'я у військових та покращення їх психологічної стійкості при поверненні до буденного цивільного життя. З 2023 році в Україні продовжується проводитись ряд ініціатив і заходів, що спрямовані на надання термінової підтримки на розвиток компетенцій, психологічної стійкості у військових, а також вибудовується всеохоплююча і “глибока” системна психологічна підтримка у секторі безпеки та оборони України. Паралельно з цими ініціативами в 2022 році запроваджено експертну допомогу за кількома напрямками, а саме ветеранський бізнес, розвиток ветеранського підприємництва в Україні, що створює так званий комерційний фронт на підтримку економіки України.

Продовження таблиці 1

Програма	Розмір фінансування	Характерні особливості реалізації програми	Приклади проектів, що профінансувалися
1	2	3	4
Програма «ВАРТО+ГО»	Мінімальна запитувана сума на проєкт – 500 млн грн. Максимальна запитувана сума на проєкт – 1 млн грн	Підтримка громадських об'єднань із статусом юридичної особи (громадських організацій або громадських спілок), діяльність яких спрямована на захист прав і свобод, задоволення суспільних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів ветеранів та членів їхніх сімей. Одним з пріоритетів програми стала менторська підтримка та консультування ветеранського підприємництва від старту до розвитку.	Розробка інструментів арт-терапії для соціальної адаптації дітей воїнів «Хоробрий уїк-енд», Програма підтримки та розвитку ветеранського підприємництва для жінок «Від ідеї до власної справи», «Мережа мужніх»: центр розвитку соціального підприємництва для ветеранів, Соціально-психологічний супровід ветеранів та членів їх сімей з використанням елементів анімало-арт-терапії та фізичної реабілітації «Радість дотику», «Соціальна підтримка ветеранів – потенціал розвитку Студенянської громади», Книга для дітей «Мій тато/мама повернувся/лася з війни».
Програма мікро-фінансування бізнесу ветеранів та членів їхніх родин	Програма розрахована на 500 аплікантив. Максимальна сума відшкодування – 20 тис грн на одну заявку. Усього на програму виділено 10 млн грн.	Подавати заявки можуть ветерани, ветеранки, дружина, чоловік, батько, матір, дитина (у тому числі усиновлена) учасника чи учасниці бойових дій, а також загиблих захисників.	Відшкодовувалось 20 тис грн на купівлю товарів та обладнання для ведення власної справи. Станом на травень 2023 року Фонд профінансував 162 заявки від учасників.

На 2023 рік в Україні планується провести 9 конкурсів за 6-ма програмними напрямками. Очікується обрати орієнтовно 170 переможців [1]. Цими напрямками є:

- ✓ бізнес для енергоефективності (підтримка проєктів, спрямованих на посилення енергоефективності);
- ✓ підтримка українських громадських організацій (соціальний супровід ветеранів, підтримка дітей ветеранів, менторська підтримка підприємця, проєкти з безбар'єрності);
- ✓ підприємство у виробничих спеціальностях (стимулювання легалізації роботи працівників виробничих спеціальностей і перекваліфікації);
- ✓ підприємництво для оборонно-промислового комплексу (технологічні розробки, пошиття військового одягу, виготовлення сухих пайків);

- ✓ підприємництво ветеранське у ресторанній справі, видавничій справі;
- ✓ підтримка агропромислового комплексу (економіка сільського господарства та агропромислового комплексу).

Таблиця 2

Бар'єри, що стоять на шляху до власної справи та чинники, що сприяють розвитку ветеранських бізнесів (згруповано авторами на основі джерел [2, с. 5–6; 15; 16; 14])

<i>Основні детермінанти, які сприяють розвитку ветеранських бізнесів</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ пільги при започаткуванні бізнесу; ✓ бізнес-інкубатор (консультування, навчання, супроводу бізнесу); ✓ промоція (просування) ветеранських бізнесів на локальному рівні; ✓ важливими є й обмін досвідом між власниками бізнесу та ветеранами; ✓ переваг, що надаються для ветеранів-підприємців у тендерах оголошених державними чи місцевими органами влади; ✓ відшкодування відсотків за кредитами; ✓ навчання із започаткування власного бізнесу тощо.
<i>Мотиви, що спонукають ветеранів до відкриття власних бізнесів</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ бажання самому господарювати; ✓ бажання забезпечити краще життя своєї родини; ✓ прагнення до фінансової незалежності; ✓ бажання реалізувати власну бізнес-ідею; ✓ прагнення до самореалізації.
<i>Бар'єри на шляху до власної ветеранської справи</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ відсутність необхідних заощаджень щоб дочекатися поки бізнес почне приносити дохід; ✓ відсутність досвіду підприємницької діяльності; ✓ відсутність знань щодо ведення бізнесу; ✓ корупція в ході намагань отримати земельну ділянку для ведення бізнесу; ✓ відсутність чітких і якісно прописаних правил гри (у рамках Законів) щодо ведення ветеранських бізнесів; ✓ страх втратити все, вклавши в бізнес.
<i>В чому бачать потребу ветерани в частині покращення ветеранського підприємництва</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ потреба початківців у підтримці (доступ до обладнання, фінансів, грантових та пільгових програм); ✓ більше комунікації влади та ветеранів; ✓ інформування про програми та можливості для ветеранів; ✓ зменшення бюрократичних перепон; ✓ є потреба у створенні мережі центрів підтримки малого бізнесу де б надавались консультації, супровід та допомога з фіскальних питань; ✓ потреба у пільговому кредитуванні в більш всеохоплюючих масштабах; ✓ більша кількість грантових програм; ✓ зниження податків для підприємців-початківців; ✓ сприяння розвитку ветеранського бізнесу за допомогою місцевих програм безвідсоткового кредитування, податкових канікул, чи грантової допомоги; ✓ створення доступних можливостей для більшого загалу ветеранів в частині навчання веденню бізнесу та постійного донавчання й розвитку в ході реалізації ветеранського бізнесу.

Започаткування і розвиток будь-якої власної справи потребує фінансових і інвестиційних ресурсів. Є декілька джерел таких ресурсів, де воїни можуть знайти кошти на започаткування та розвиток власної справи:

- ✓ державні програми/заходи підтримки сільського господарства, в т.ч. фермерства;
- ✓ місцеві програми/заходи підтримки сільського господарства, в т.ч. фермерства;
- ✓ державні програми/заходи підтримки ветеранів війни;
- ✓ місцеві програми/заходи підтримки ветеранів війни;
- ✓ гранти програм та проєктів міжнародної технічної допомоги [4, с. 90].

Створенням ветеранського бізнесу в Україні уряд переслідує мету стимулювати реєстрацію ФОП, легалізувати бізнес, збільшити суми податкових надходжень до державного бюджету, підсилити економіку України, збільшити кількості самозайнятих осіб та найманих співробітників, знизити безробіття та тіньову зайнятість.

Враховуючи історичний менталітет українця, його господарність, тягу і любов до рідної землі, можна з впевненістю стверджувати, що одним з найкращих місць для реабілітації та реалізації амбітних планів щодо розвитку власної справи, є організація і ведення аграрного бізнесу. На користь цього твердження працює і те, що можливості розвитку бізнесу в аграрному секторі держави підтримуються урядом України через надання різноманітних пільгових кредитів, долучення до великої кількості цільових програм з розвитку аграрного сектору. Факт долучення членів родин ветеранів війни до ведення спільного бізнесу шляхом створення фермерських сімейних господарств, можливості кооперації з побратимами робить цей бізнес ще більше привабливим. Трудотерапія через фермерську діяльність набуває нових значень: крім корисних властивостей, реабілітаційних можливостей і впливів (наприклад, через роботу у контакті з природою), дасть можливість власного розвитку, зайнятості, створення умов для власної фінансової стабільності і незалежності та гідного рівня життя для родини. Люди, що прагнуть зробити власну справу, бажаючи не пристосовуватися до нових умов, а жити в них, виявляти ініціативу, виражати себе у вільній трудовій діяльності, можуть успішно здійснювати діяльність в малому аграрному бізнесі, особливо, якщо їх сім'ї пов'язані з селом, мають у власності землі сільськогосподарського призначення та досвід роботи в особистих селянських господарствах [4, с. 9–10].

Перша програма підтримки ветеранського бізнесу у 2023 році пройшла успішно і Українським ветеранським фондом, у партнерстві з Фонд «МХП-Громаді» (українським благодійним фондом, який допомагає громадам вирішувати їхні соціальні, економічні та екологічні проблеми), було оголошено 10 переможців конкурсу #Варто «РобиТИ своє». Кошти надані були в сумі від 500 тис до 1,5 млн грн на розвиток або відкриття агросправи, серед чого на:

- ✓ впровадження автомобіля з краном-маніпулятором для підвищення ефективності роботи сільгосппідприємства та посилення продовольчої безпеки України;
- ✓ монтаж конструкцій плівкових тунелів;
- ✓ провадження сучасної системи землеробства прямого посіву No-Till;
- ✓ проєкт здорові тварини та якісне насіння – ключ до успіху особистих селянських господарств;
- ✓ розвиток фермерського господарства «Пан Креветка»;
- ✓ розвиток ветеранської справи шляхом будівництва зерноскладу, свинарника та придбання обладнання;
- ✓ розвиток страусиної ферми «САВАННА»;
- ✓ вирощування равликів для експорту в Європу;
- ✓ на збільшення поголів'я скота, задоволення потреб місцевого населення;
- ✓ виробництво та реалізацію екопродукції бджільництва «Медовий край» [17].

Наймасштабнішою державною грантовою програмою підтримки ветеранів стала грантова програма «ЄРобота» [16], яка охоплює всі сфери діяльності малого бізнесу і спрямована на створення робочих місць (див. табл. 3). Вказана програма реалізується Міністерством економіки України спільно з Ощадним банком та Мінагрополітики.

Таблиця 3

Гранти для ветеранів війни запропоновані грантовою програмою «ЄРобота» на урядовому порталі Дія (згруповано авторами на основі джерела [16])

<i>Вид чи сфера діяльності</i>	<i>На що саме можна отримати грант та хто може претендувати на його отримання</i>	<i>Очікувана сума гранту</i>	<i>Де можна отримати інформацію додаткову про грант</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
<i>На власну справу</i>	Отримати грант можуть як фізичні особи, так і юридичні особи на створення бізнесу або ж розширення власного бізнесу	в сумі від 50 тис грн до 250 тис грн.	З умовами отримання гранту можна ознайомитися за посиланням: https://diia.gov.ua/services/grant-na-vlasnu-spravu .
<i>На сад</i>	Отримати грант можуть ФОП або юридичні особи на розвиток власного садівництва, ягідництва та виноградарства. Гранти надаються для саду площею від 1 до 25 га.	у розмірі до 400 тис грн за гектар	З умовами отримання гранту можна ознайомитися за посиланням: https://diia.gov.ua/services/grant-na-sad .
<i>На теплицю</i>	Отримати грант можуть діючі ФОП або юридичні особи на будівництво модульної теплиці відповідно до типового проекту орієнтовною площею 2 гектари (не менше 1,6 гектара та не більше 2,4 гектара).	розміром до 7 млн грн	З умовами отримання гранту можна ознайомитися за посиланням: https://diia.gov.ua/services/grant-na-teplicyu .
<i>На переробне підприємство</i>	Отримати грант можуть майбутні підприємці, діючі ФОП або юридичні особи	розміром до 8 млн грн	З умовами отримання гранту можна ознайомитися за посиланням: https://diia.gov.ua/services/grant-na-pererobne-pidpriyemstvo .

На сьогодні є низка інституцій, які зосередили свою увагу та наділенні на роботу в напрямі розвитку соціального підприємництва та створення можливостей для ветеранів. Серед них варто назвати Подільську агенцію регіонального розвитку [18]. Так, починаючи з лютого 2022 року, проектна діяльність даної організації на 99% спрямовується на допомогу тим, хто постраждав від наслідків війни: вимушено переміщені люди і релокований бізнес. Нині ж в межах проекту «Мережа мужніх: центр розвитку соціального підприємництва для ветеранів», який агенція впроваджує за підтримки Українського ветеранського фонду, цією інституцією надається підтримка ветеранам. Задля цього планується створити та запустити в роботу Центр розвитку соціального підприємництва, головною ідеєю якого є підтримка та стартовий супровід підприємств та ветеранів, які їх створюватимуть.

Очікується, що Центр функціонуватиме у форматі фізичного простору, на базі якого планується реалізовувати навчальні програми для ветеранів у форматі онлайн та офлайн, а також надавати менторський супровід. Створений центр для ветеранів надаватиме наступний комплекс послуг:

- ✓ фізичний простір для навчання ветеранів в межах реалізації проекту;
- ✓ фізичний простір для надання менторських консультацій в межах реалізації проекту;
- ✓ фізичний простір для навчальних та нетворкінгових активностей для ветеранів (під час та після завершення проекту);
- ✓ фізичний простір – база для реалізації подальших проектів, щодо підтримки ветеранів.

В межах реалізації проекту, на базі новоствореного центру будуть проводитися офлайн та онлайн навчання для ветеранів [18].

Активно пропагує підтримку ветеранського бізнесу на сьогодні і уряд нашої країни. Так, командою Мінветеранів у співпраці з партнерами вже реалізовано низку успішних кейсів щодо підтримки ветеранських підприємницьких ініціатив, зокрема з надання мікрофінансування на розвиток власної справи. На порталі національного проекту з розвитку підприємництва та експорту Дія.Бізнес з'явився новий розділ «Ветеранський бізнес». Його створено у співпраці Міністерства у справах ветеранів України з Міністерством цифрової трансформації, Офісом з розвитку підприємництва та експорту та Українським ветеранським фондом Мінветеранів (УВФ). У розділі «Ветеранський бізнес» ветерани, члени їх сімей та родини полеглих Захисників і Захисниць України можуть знайти всю необхідну інформацію щодо розвитку та підтримки власної справи: як заснувати власне підприємство, правильно вести бухгалтерську звітність, скласти фінансовий план, отримати фінансування на розвиток своєї бізнес-ідеї, просувати продукт і управляти командою.

Інформаційний розділ «Ветеранського бізнесу» також містить перелік державних та міжнародних інституцій, що підтримують ветеранів та ветеранський бізнес. Створено єдине вікно можливостей для ветеранів. Наразі зібрано усю необхідну інформацію по підприємництву. Очікується, що функціонал цієї сторінки буде розширюватися. Буде більше можливостей по навчанню для підприємців, і можливості щодо розвитку бізнесу, інформації про фінансову підтримку, додано опції нових можливостей для членів родин ветеранів та полеглих захисників і захисниць, створюються рівні можливості для українців різними можливостями [19].

Варто також пам'ятати, що ветерани війни далеко не завжди є забезпеченими людьми: тільки 36% ветеранів мають достатній дохід, щоб купувати продукти харчування та одяг, 19% домогосподарств ветеранів відносять себе до категорії з низьким рівнем матеріального добробуту. Такий стан справ слід враховувати при підготовці програм для кредитування та навчання ветеранів:

- ✓ навчання підприємництву для ветеранів/ветеранок та членів їхніх сімей має бути, як правило або безкоштовним або частково безкоштовним [2, с. 3];
- ✓ для забезпечення доступу до фінансування ветеранів/ветеранок, що бажають відкрити власну справу, слід подбати про інститути гарантування поручительства.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Представлений аналіз дає підстави зробити низку важливих висновків в частині становлення та розвитку ветеранських бізнесів. Так, ветеранське підприємництво в Україні є особливим з тієї причини, що воно реалізується під час війни. Українські ветеранські бізнеси зіштовхуються з низкою викликів економічного, інституційного та соціального характеру. На порядку денному в 2023 році перед урядом нашої країни ставиться амбітна задача до виконання, а саме: формування якісної, дієвої державної та місцевої політики підтримки становлення й розвитку ветеранського підприємництва в усіх галузях національної економіки.

На сьогодні вже запроваджена експертна допомога з ветеранського бізнесу в Україні з метою інтеграції до цивільного життя тих ветеранів, що повернулися з фронту. Ветеранський бізнес це про системність, стабільність. Варто пам'ятати і те, що даний вид бізнесу не перемістився за кордон, а залишається в Україні. В післявоєнний період варто прискорити розвиток ветеранського, жіночого, молодіжного та соціального підприємництва в різних секторах національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Презентація програми підтримки ветеранського бізнесу «#ВАРТО РОБИТИ СВОЄ» (2023). *Ukrinform*, від 20 березня 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3683856-prezentacia-programi-pidtrimki-veteranskogo-biznesu-var-to-robiti-svoe.html> (дата звернення 09.05.2023).
2. Ветеранське підприємництво: проблеми та можливі рішення (2023). *ZP.gov.ua*. URL: https://zp.gov.ua/upload/editor/dodatok_veteranske_pidpriemnictvo.pdf (дата звернення 25.05.2023).
3. Botti A., Parente R., Vesci R. (Eds.) (2021). *How to do business in digital era? A casebook*. Salerno-Cracow: Cracow University of Economics. URL: <https://ted.uek.krakow.pl/wp-content/uploads/2021/12/Casebook-31122021.pdf#page=38> (дата звернення 21.05.2023).
4. Корінець Р., Гончаренко Л. (2023). Абетка фермерства для ветеранів війни. *Міністерство у справах ветеранів України*. URL: <https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/Абетка%20фермерства%20для%20ветеранів%20війни.pdf> (дата звернення 18.05.2023).
5. Іщенко І.С., Краус К.М., Краус Н.М. (2023). Фокус пріоритетів Індустрії Х.0 та її анатомія в умовах цифровізації економічних відносин. *Innovation and Sustainability*, 1. 33–50. URL: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/133/141> (дата звернення 19.05.2023).
6. Kraus K., Kraus N. (2023). The nature of digital transformation. Energy of the economy. How to feel, understand and use it: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing. 280 p. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/309> (дата звернення 17.05.2023).
7. Манжура О.В., Краус К.М., Краус Н.М. (2023). Методика розрахунку дохідності й окупності інвестиційного проєкту та інформаційне забезпечення його експертизи. *Інвестиції: практика та досвід*, 8. 36–42. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/1360/1370> (дата звернення: 24.04.2023).
8. Magliocca P. (Ed.) (2021). *Doing business digitally. A textbook*. Foggia-Cracow: Małopolska School of Public Administration, Cracow University of Economics. URL: <https://ted.uek.krakow.pl/wp-content/uploads/2021/12/Textbook-31122021.pdf> (дата звернення: 20.04.2023).
9. Marchenko O., Kraus N., Kraus K. (2020). The impact of servation on the results of economic digital entrepreneurship activities. *Ukraine in the context of global and national modern servisation processes and digital economy: monograph*, Praha: OKTAN PRINT. 81–91.
10. Осецький В.Л., Краус К.М., Краус Н.М. (2021). Цифрове підприємництво в умовах динамічності глобального середовища і поглиблення його віртуалізації. *Приазовський економічний вісник*, 4(27). 3–10. URL: http://rev.kpu.zp.ua/journals/2021/4_27_ukr/3.pdf (дата звернення: 27.04.2023).
11. Herold D.M. (eds.) (2022). *Digital Entrepreneurship Curriculum*. Cracow University of Economics, Vienna-Cracow. URL: https://ted.uek.krakow.pl/wp-content/uploads/2022/09/Curriculum_v1_web.pdf (дата звернення: 13.05.2023).
12. Teaching Guidelines For Digital Entrepreneurship, eds. Kateryna Kraus, Nataliia Kraus, Olena Shtera, Cracow University of Economics, Kiev-Cracow 2021, 76 p. URL: http://webgate.ec.europa.eu/eac/mobility/systemLayers/5_FE/dist/index.html#/project/272256/view/0 (дата звернення: 19.04.2023).
13. Український ветеранський фонд (2023). *Міністерство у справах ветеранів України*. URL: <https://veteranfund.com.ua/> (дата звернення: 21.05.2023).
14. Діяльність фонду – Український ветеранський фонд (2023). *Міністерство у справах ветеранів України*. URL: <https://veteranfund.com.ua/about/activities-of-the-fund/> (дата звернення: 26.05.2023).
15. У Комітеті з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів обговорили шляхи розвитку ветеранського підприємництва (2023). *RADA.gov.ua*, від 09 липня 2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/225327.html> (дата звернення: 17.05.2023).
16. «Робота» (2023). *ДІА.gov.ua*. URL: <https://diia.gov.ua/services/categories/gromadyanam/yerobota> (дата звернення: 15.05.2023).
17. УВФ оголосив переможців конкурсу #Варто «РобиТИ своє» (2023). *Міністерство у справах ветеранів України*, від 15 травня 2023. URL: <https://veteranfund.com.ua/2023/05/15/var-to-robyty-svoje/> (дата звернення: 21.05.2023).
18. Розвиваємо соціальне підприємництво та створюємо можливості для ветеранів (2023). *Подільська агенція регіонального розвитку*, від 24 квітня 2023. URL: <http://pard.org.ua/rozvivaemo-socialne-pidpriemnictvo-ta-stovryuemo-mozhливosti-dlya-veteraniv.html> (дата звернення: 21.05.2023).
19. На порталі Дія.Бізнес з'явився розділ для ветеранів-підприємців та їхніх родин (2023). *Дебет-кредит*, від 08 квітня 2023. URL: <https://news.dtki.ua/society/community/82749-na-portali-diiabiznes-ziaivisia-rozdil-dlia-veteraniv-pidprijemciv-ta-yixnix-rodin> (дата звернення: 20.05.2023).

Kateryna M. Kraus

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor
Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-4910-8330
e-mail: k.kraus@kubg.edu.ua

Anzhela I. Ignatyuk

Doctor of Economics Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Economics
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-9103-6943
e-mail: Ignatuk@knu.ua

Nataliia M. Kraus

Doctor of Economics Sciences, Professor, Professor
Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-8610-3980
e-mail: n.kraus@kubg.edu.ua

VETERAN ENTREPRENEURSHIP AND BUSINESS IN UKRAINE: INSTITUTIONAL, FINANCIAL AND PROJECT COMPONENTS OF PRACTICAL IMPLEMENTATION

Abstract. The article describes the institutional features of the formation of veteran entrepreneurship during the period of martial law, and indicates the financial instruments for supporting veteran businesses. It is noted that in practice, in order to attract veterans to entrepreneurship, to provide assistance to veteran business entities, it is necessary to correctly understand the veteran environment, to assess the readiness of veterans for entrepreneurial activity. The authors analyzed the programs «VARTO», «VARTO 2.0», «VARTO+GO» in terms of providing financial support to veterans and their family members for the purpose of implementing projects by the Ukrainian Veterans Fund. They compared the characteristic features of the implementation of these programs and gave examples of already successfully financed projects in 2022. The authors presented the main determinants that contribute to the development of veteran businesses; indicated the motives that encourage veterans to open their own businesses; noted the barriers that exist on the way to own veterans' affairs; outlined the needs of veterans in terms of improving veteran entrepreneurship.

Some priority directions for financing veteran initiatives for 2023 are indicated, namely: business for energy efficiency (supporting projects aimed at increasing energy efficiency); support of Ukrainian public organizations (social support for veterans, support for children of veterans, mentoring support for entrepreneurs, barrier-free projects); enterprise in production specialties (stimulation of legalization of the work of workers in production specialties and retraining); entrepreneurship for the defense-industrial complex (technological developments, tailoring of military clothing, production of dry rations); veteran entrepreneurship in the restaurant business, publishing business; support of the agro-industrial complex (the economy of agriculture and the agro-industrial complex). The team of authors in the article notes that by creating a veteran business in Ukraine, the government pursues the goal of stimulating the registration of private enterprises, legalizing business, increasing the amount of tax revenues to the state budget, strengthening the economy of Ukraine, increasing the number of self-employed persons and hired employees, reducing unemployment and shadow employment.

In the article, the authors draw attention to the fact that the support and development of veteran initiatives and veteran business is one of the key priorities of the Ministry of Veterans. And in this matter, two aspects are important – legislative and practical. The legislative component consists of the developed project of the law, in which a number of concepts and categories are fixed for the first time. Practical initiatives relate to the introduction of worthy financial instruments that would give an opportunity to boost the development of veteran business. Grants for war veterans offered by the eRobota grant program on the Diya government portal are presented. The opinion was expressed that in the post-war period it is worth accelerating the development of veteran, women's, youth and social entrepreneurship in various sectors of the national economy.

Keywords: veteran entrepreneurship, veteran businesses, financial support, project activity, grant support, institutional support.

REFERENCES

1. «Presentation of the veteran business support program «#WORTH DOING YOUR OWN» (2023), *Ukrinform*, March 20, 2023, available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3683856-presentacia-programi-pidtrimki-veteranskogo-biznesu-var-to-roboti-svoe.html> (assessed 09 May 2023). (in Ukrainian)
2. «Veteran Entrepreneurship: Challenges and Possible Solutions» (2023), *ZP.gov.ua*, available at: https://zp.gov.ua/upload/editor/dodatok_veteranske_pidpriemnictvo.pdf (assessed 25 May 2023). (in Ukrainian)
3. Botti, A., Parente, R., Vesce, R. (Eds.) (2021), «*How to do business in digital era? A casebook*», Salerno-Cracow: Cracow University of Economics, available at: <https://ted.uek.krakow.pl/wp-content/uploads/2021/12/Casebook-31122021.pdf#page=38> (assessed 21 May 2023). (in English)
4. Korinets, R., Goncharenko, L. (2023), «Farming alphabet for war veterans», *Ministry of Veterans Affairs of Ukraine*, available at: <https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/Абетка%20фермерства%20для%20ветеранів%20війни.pdf> (assessed 18 May 2023). (in Ukrainian)
5. Ishchenko, I.S., Kraus, K.M., Kraus, N.M. (2023), «The focus of Industry X.0 priorities and its anatomy in the conditions of digitalization of economic relations», *Innovation and Sustainability*, no. 1, 33–50, available at: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/133/141> (assessed 19 May 2023). (in Ukrainian)
6. Kraus, K., Kraus, N. (2023), «The nature of digital transformation. Energy of the economy. How to feel, understand and use it»: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing. 280 p., available at: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/309> (assessed 17 May 2023). (in Ukrainian)
7. Manzhuira, O.V., Kraus, K.M., Kraus, N.M. (2023), «Methodology for calculating the profitability and payback of an investment project and information support for its examination», *Investments: practice and experience*, no. 8, 36–42, available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/1360/1370> (assessed 24 April 2023). (in Ukrainian)
8. Magliocca, P. (Ed.) (2021), «Doing business digitally. A textbook», Foggia-Cracow: Małopolska School of Public Administration, Cracow University of Economics, available at: <https://ted.uek.krakow.pl/wp-content/uploads/2021/12/Textbook-31122021.pdf> (assessed 20 April 2023). (in English)
9. Marchenko, O., Kraus, N., Kraus, K. (2020), «The impact of servation on the results of economic digital entrepreneurship activities», *Ukraine in the context of global and national modern servisation processes and digital economy*: monograph, Praha: OKTAN PRINT, 81–91. (in English)
10. Osetskyi, V.L., Kraus, K.M., Kraus, N.M. (2021), «Digital entrepreneurship in the conditions of the dynamism of the global environment and the deepening of its virtualization», *Pryazovskiy Economic Bulletin*, no. 4(27), 3–10, available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2021/4_27_ukr/3.pdf (assessed 27 April 2023). (in Ukrainian)
11. Herold, D.M. (eds.) (2022), «Digital Entrepreneurship Curriculum. Cracow University of Economics», Vienna-Cracow, available at: https://ted.uek.krakow.pl/wp-content/uploads/2022/09/Curriculum_v1_web.pdf (assessed 13 May 2023). (in English)
12. Kraus, K., Kraus, N., Shtepa, O. (2021), «Teaching Guidelines for Digital Entrepreneurship», Cracow University of Economics, Kiev-Cracow, 76 p., available at: http://webgate.ec.europa.eu/eac/mobility/systemLayers/5_FE/dist/index.html#/project/272256/view/0 (assessed 19 April 2023). (in English)
13. «Ukrainian Veterans Fund» (2023), *Ministry of Veterans Affairs of Ukraine*, available at: <https://veteranfund.com.ua/> (assessed 21 May 2023). (in Ukrainian)
14. «The activity of the fund is the Ukrainian Veterans Fund» (2023), *Ministry of Veterans Affairs of Ukraine*, available at: <https://veteranfund.com.ua/about/activities-of-the-fund/> (assessed 26 May 2023). (in Ukrainian)
15. «The Committee on Social Policy and Protection of Veterans' Rights discussed ways to develop veteran entrepreneurship» (2023), *RADA.gov.ua*, July 9, 2022, available at: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/225327.html> (assessed 17 May 2023). (in Ukrainian)
16. «eRobot» (2023), *DIIA.gov.ua*, available at: <https://diia.gov.ua/services/categories/gromadyanam/yerobota> (assessed 15 May 2023). (in Ukrainian)
17. «UVF announced the winners of the #Worth «Do Your Own» contest» (2023), *Ministry of Veterans Affairs of Ukraine*, May 15, 2023, available at: <https://veteranfund.com.ua/2023/05/15/var-to-roboty-svoje/> (assessed 21 May 2023). (in Ukrainian)
18. «We develop social entrepreneurship and create opportunities for veterans» (2023), *Podilsk Regional Development Agency*, April 24, 2023, available at: <http://pard.org.ua/rozvivaemo-socialne-pidpriemnictvo-ta-stovryuemo-mozhливosti-dlya-veteraniv.html> (assessed 21 May 2023). (in Ukrainian)

19. «A section for veteran entrepreneurs and their families has appeared on the Diya.Business portal», *Debit credit*, April 8, 2023, available at: <https://news.dtk.ua/society/community/82749-na-portali-diiabiznes-ziavivsia-rozdil-dlia-veteraniv-pidprijemciv-ta-yixnix-rodin> (assessed 20 May 2023). (in Ukrainian)

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.